BOLŞEVİKLERİN İRAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GİLAN SOVYET CUMHURİYETİ

Araştırma Makalesi /Research Article

Memmedli, M. (2021). Bolşeviklerin İran Üzerindeki Etkisi: Gilan Sovyet Cumhuriyeti. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1620-1635.
https://doi.org/10.30783/nevsosbilen. 983334.

Geliş Tarihi: 18.08.2021
Kabul Tarihi: 19.08.2021
E-ISSN: 2149-3871

Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
marziyememmedli@ksu.edu.tr

ORCIDNo: 0000-0001-6993-5822

ÖZ

Rusya'daki 1917 Bolşevik İhtilali, Doğu halklarının kaderlerinde de belirli bir iz bırakmıştı. Eski Rusya İmparatorluğunda Bolşeviklerin Kızıl Ordusu'yla Çar taraftarlarının toplandığı Beyaz Ordu birliklerinin silahlı mücadelesi, imparatorluğun sınırlarından komşu İran devletine aşmış oldu. İngiliz devleti tarafından desteklenen Beyaz Ordu'nun bazı birlikleri İran'ın Enzeli limanım ele geçirerek buradan Bolşeviklerle mücadelesini devam ettirmekteydi. Tahran'daki zayıf merkezi hâkimiyet İran'ın birçok bölgesinde başlamış, devrim ve hareketleri önleyememiş, bu durum Tebriz'de, Gilan'da ve diğer bölgelerde hâkimiyetin isyancıların eline geçmesine sebep olmuştu. İran'ın Gilan vilayetinde başlamış olan Cengeliler hareketi, Sovyet Rusya ile işbirliğine gitmiş ve Bolşevikler de bu durumdan faydalanmaya çalışmıştı. Beyaz Ordunun silahlı birlikleriyle mücadele adı altında Sovyet donanması Enzeli'ye gelmiş ve buradaki İran hükümetine karşı isyan başlatmış güçlerle birleşmişti. Sonrasında Sovyetlerin yardımından mahrum edilmiş Mirza Küçük Han'ın kendi birlikleri arasında dengeyi sağlayamaması ona karşı gelen Gilan hükümet üyesi Haydar Emioğlu'nun öldürülmesine, Mirza Küçük Han'ın İran hükümet güçleri karşısında dağlara çekilerek donarakölmesine yol açmıştı.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Rusya, Bolşevizm, Gilan Sovyet Cumhuriyeti, Cengeli Hareketi.

THE IMPACT OF THE BOLSHEVIKS ON IRAN: SOVIET REPUBLICA OF GİLAN

ABSTRACT

The Bolshevik Revolution of 1917 in Russia left a certain mark on the fates of the peoples of the East. In the former Russian Empire, the armed struggle of the Bolsheviks' Red Army and the White Army troops, in which the Tsar's supporters were gathered, transcended the empire's borders to the neighboring Iranian State. Some troops of the White Army, supported by the British State, seized the port of Enzeli in Iran and continued their fight against the Bolsheviks from there. The weak Central dominance in Tehran started in many regions of Iran, could not prevent the revolution and movements, and caused the rebellions to take över Tabriz, Gilan and other regions. The Jangalis movement, which started in the Iranian province of Gilan, cooperated with Soviet Russia and the Bolsheviks tried to take advantage of this situation. In the name of fighting against the armed units of the White Army, the Soviet navy came to Enzeli and united with the forces that had revolted against the Iranian govemment there. Deprived of Soviet assistance, Mirza Kuchuk Khan's failure to balance his troops caused the death of Haydar Emioglu, a member of the Gilan govemment, who opposed him, and Mirza Kuchuk Khan died of froze by retreating to the mountains in the face of Iranian govemment forces.

Keywords:Soviet Russia, Bolshevism, Soviet Republic of Gilan, Jangal Movement.

GİRİŞ

İran'ın Çarlık Rusya ve 1917 sonrasında ise Sovyetler Birliği ile münasebetleri karmaşık ve zorlu bir özellikte olmuştur. Rusya ve İran'ın coğrafî smır komşuluğu bu ilişkilerin hep yoğun yaşanmasına sebep olmuştur. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği açısından İran, kimi zaman bir sömürge, kimi zaman bir bağlaşık, kimi zaman kontrol altında tutulan bir ülke ve kimi zaman da bir hasım olarak görülmüştür. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın birinci yansında İran, İngiltere ve Rusya rekabetine sahne olmuştur. Rusya'nın İran'da ilerlemesini

İngiltere, İran ve Hindistan'daki stratejik ve ekonomik çıkarlanna tehdit olarak görmüştür. Fakat her iki devletin de savaşmak istememesi üzerine İran'ın aralannda tampon bir devlet olarak kalması hususunda anlaşmaya varmışlardır. Ancak her iki ülke de İran üzerinde etkili olma hususunda rekabetini sürdürmüştür. Bu iki ülkenin İran üzerindeki politikası ise şöyleydi; Rusya, İran'ı zayıf ve gelişmemiş bir devlet olarak bırakmak istemekteydi, İngiltere ise İran'ı güçlendirerek Rusların yayılmasına karşı direnebilecek bir duruma gelmesini istemekteydi. 1907 yıl Antlaşmasıyla İran, Rusya ve İngiltere tarafından nüfuz alanlarına bölünmüş, İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi İngiltere'nin, ikisi arasında kalan bölüm de tarafsız bölge olarak belirlenmişti. Rusya ve İngiltere birbirine güvenmiyor ve birbirlerinin hareketlerini şüphe ile izliyordu. İran ise iki ülkeye de güvenmiyordu. 1915'te yapılan gizli anlaşmaya göre, İngiltere Türk boğazlarını Rusya'ya, Rusya ise karşılığında İran'daki tarafsız bölgeyi İngiltere'ye bırakmıştı. Yapılan bu anlaşma bir nevi İran Sykes-Picot'uydu. İngiltere'nin attığı bu adımın sebebi, 1908'de tarafsız bölgede bulduğu petrol olmuştu. Sonuç itibariyle 1907-1915 yıllan arasında İran, İngiltere ile Rusya arasında bölünmüştü (Yeşilbursa, 2019: 143).

Ekim 1917'de Rusya'da devrim gerçekleşince Rusya, İran'dan çekildi. İran, İngiltere'nin nüfuzu altında kaldı. Böylece Rusya ile İngiltere'nin İran üzerine yaptığı 1907 Anlaşması, Bolşevik İhtilali sebebiyle sona erdi. Sovyet Rusya'nın ilk uluslararası kararlan İran ile ilişkiler üzerinde hemen etkili oldu. 3 Aralık 1917'de Sovyet hükümetinin "Rusya ve Doğu'daki Tüm Çalışan Müslümanlara" çağnsı yayınlandı. İran'ın bölünmesine ilişkin anlaşmanın da (1907 Rus-İngiliz Anlaşması) iptal edildiği duyuruldu. Aynca askeri faaliyetlerin sona ermesinin ardından birliklerin İran'dan çekileceği ve Perslere kendi kaderlerini özgürce karar verme hakkı tanınacağı bildirildi (Mamedova, 2009).

İngiltere, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İran'a tek başına yerleşmeye hazırlanırken, Rusya'daki Sovyet yönetimi de bu ülkeye yönelik politikalar geliştirmekten geri kalmamış ve artık geçmiş dönemdeki İngiltere - Rusya işbirliğinin yerini rekabet almıştır. Sovyetlerin erken dönem İran siyasetinin biri asayişle ilgili bir diğeri de ideoloji ile ilgili olmuştur. Asayişten kasıt, ülke güvenliğinden çok komünist rejimin güvenliği olmuştu. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik îhtilali'ni İngiltere de dahil olmak üzere Batılı müttefikler kabul etmemişlerdi. Bilhassa, 1917 Ekim Devrimi ile Lenin önderliğinde oluşturulan komünist idare tanınmadığı gibi Sovyet Rusya'nın savaştan çekilme karan alması müttefiklerin çok sert tepki vermesine sebep oldu. Bu tepkinin ilk nedeni, Rusya'mn savaştan çekilmesinin Almanya tarafına sağlayacağı yararla ilgiliydi. Bundan daha da mühim olan ikinci sebep ise bizzat komünist rejimin kendisi olmuştu. Bu sebeple müttefik devletler, Sovyet Rusya'ya karşı Çarlık taraftan kuvvetleri desteklemek ve komünist rejimi yıkmak maksadıyla Rusya'ya yönelik müdahale girişimlerinde bulunmuşlardı. Bu müdahaleler başanlı olamamıştır. Ancak Batılılann bu hareketleri Sovyet idarecilerini komünist rejimin güvenliği açısından büyük bir endişeye götürmüştü. Tam da bu zaman diliminde İran, Sovyet Rusya'nın asayişi bakımından önem kazanmıştı. Zira Sovyet Rusya'ya karşı savaşan Çar yanlısı kuvvetlerin aktif olduklan sahalardan biri İran'ın kuzey hudutlarına yatandı. Bu sebeple, İngiltere'nin İran'daki askeri varlığı ve Çar yanlılarına verdiği destek hareketleri Sovyet Rusya'yı ciddi anlamda endişelendiriyordu. Sovyet Rusya'mn erken dönem İran politikalarını etkileyen büyük oranda bu endişe olmuştur. Sovyet Rusya'mn İran politikasında üç temel faktörün rol oynadığı görünmektedir. Kısaca bunlar, Sovyet yönetimi hususunda olumlu imaj oluşturmak, İran'da İngiltere'nin varlığını baltalamak ve Tahran Merkezi Hükümeti'ne ve İngiltere'ye karşı ayaklanmaları desteklemek şeklinde sıralanabilir (Erkan, 2010: 109-110).

1. RUSYA'DA ŞUBAT VE EKİM DEVRİMİ

1917 yılında giderek kötüleşen ekonomik şartlar, dağılan askeri ihtiyatlar, milyonlarca insan kayıpları, hükümetin bu zamana kadar görülmemiş vaziyetteki güçsüzlüğü ve kötü yönetimi neticesinde eski rejim Rus halkının hemen her kesiminin gözünde gerçekte iflas etmişti (Rabinowitch, 2010: 16). 23 Şubat 1917 günü Petrograd'da fabrika işçileri bir gösteri düzenleyip şehir merkezine doğru yürüyüşe geçtiler. Bu yürüyüşe diğer fabrika işçileri de dahil oldular. Aynı gün Petrograd'da 90 bine yakın işçi greve geçti. Sokaklarda yiyecek almak için sıraya girmiş olan kadınlar da gösteriye dahil olmuşlardı (Büyük Oktobr 50 Yaşında, 1967: 11). Bu kargaşa, monarşiyi devirmeye ve savaşa son vermeye çağıran büyük kitle gösterilerine dönüştü. Yaşanan gelişmelerden bir hafta sonra da Çar II. Nikola Petrograd'dankaçmak durumunda kaldı ve başkent isyancıların eline geçmiş oldu. Sonuç itibariyle 27 Şubat 1917'de Petrograd'da ihtilalciler kazanmış ve devrim gerçekleşmiştir. Akabinde geçici bir hükümet kurulmuş ve başkanlığına da Prens Knez Lvov'un getirildiği duyurulmuştu (Sadıkov, 2010: 102). Şubat devrimi, Çarlık Rusya' smda ikili iktidarı ortaya çıkarmıştı. Bmjuvazinin güdümündeki geçici hükümet, karar alma ve uygulamada tek yetkili ve sorumlu olan kanat gibi hareket etse de, işçi, asker ve köylü iradesini yansıtan İşçi ve Asker Mümessilleri Sovyeti de bir denetim mekanizması gibi görev yapmaktaydı. Bu şekilde ortaya ikili iktidar kargaşası çıkmıştı. Geçici hükümet Ekim 1917'ye kadar ülkede yönetimi sürdürmüştü (Akgüller, 2019: 85). Şubat devrimi, Çarlığın devrilmesi, Çarlık Rusya'nın burjuva demokratik cumhuriyetine çevrilmesi sosyalist devrim yolunda çok önemli bir aşama oldu. Ancak devrim, Çarlık Rusya'sımn önünde duran mühim meseleleri çözemedi ve barış getirmedi (Büyük Oktobr 50 Yaşında, 1967: 15).

Lenin, Eylül ayının sonundan itibaren silahlı ayaklanmanın başlatılması için gerekli olan işareti vermişti. Parti Merkez Komitesi, 10 Ekim'de Bolşevik ilkelerini kabul etmiş, 16 Ekim'de ise Petrograd Sovyet'i, Askeri Devrim Komitesi'ni oluşturmuştu. Bu komitenin başına da Lev Trotsky gelmiş ve komite partinin askeri kanadı niteliğinde olmuştu. 25 Ekim 1917 tarihinde çoğunlukla fabrika işçilerinden oluşan Kızıl Muhafızlar şehirdeki önemli noktalan tutarak Kışlık Saray'a doğru harekete geçmişlerdi. Bu adım, kansız bir hükümet darbesiydi. Bu olayla Geçici hükümet kaldınlarak, hükümetin bazı bakanlan tutuklanmış ve Geçici hükümetin Başbakanı Aleksandr Kerenski ülkeyi terk etmeye mecbur bırakılmıştı. 26 Ekim 1917'de Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri ikinci Kongresi yapılmış, burada gündem belirlenerek Menşevik ve sosyalist devrimcilerin radikal kanadına ait delegeler kongreden kovulmuştu. Kongre, geçici hükümetin düştüğünü ve yönetimin Sovyetlere geçtiğini duyurmuştu. Yeni hükümette Vladimir Lenin Başbakan, Trotsky Dışişleri Komiseri ve Josef Stalin de Halklar Komiseri olmuştu (Memmedli ve Akgüller, 2020: 2715). Lenin aynı gün yaptığı açıklamada, *"İlhaksız ve tazminatsız barış için müzakerelere başlayacağını "* söylemişti. Sonrasında ise *"Büyük toprak mülkiyeti şu andan itibaren ve sahiplerine hiçbir tazminat ödenmeksizin lağvedilmiştir''* diye başlayan toprak kararnamesi kabul edilmişti. Bolşevikler iktidarı ele geçirmişlerdi ancak asıl ihtilal bir bakıma yeni başlıyordu (Bozbağh, 1966: 167-168).

Batı dünyasında da büyük etki yaratan ihtilalin ilk adımı, I. Dünya Savaşının tam ortasındayken Rusya'mn İtilaf Devletleri saflarından ve savaştan çekilmesi olmuştu. Bu durumu Batılı devletler affedilemez bir ihanet olarak kabul etmişti. Hemen ardından yeni Sovyet hükümetin eski hükümetlerinin borçlarının reddetmek ve toprak ve fabrikaların kamulaştırılması karan gelmiş, Bolşevik devrimi kendini tüm kapitalist dünyasını ezecek bir ihtilalin ilk aşaması ilan edince bu durum Batı dünyasının tümüne yönelik bir saldın olarak görülmüştü (Memmedli ve Akgüller, 2020: 2716).

2. BOLŞEVİK DEVRİMİ SONRASI SOVYET RUSYA - İRAN İLİŞKİLERİ

Sovyet Rusya, devrimden sonra İran ile İngiltere'nin de dâhil olduğu 1907 Anlaşması'nm resmi olarak taraflannca iptal edildiğini duyurmuştu. Bu hususla ilgili Sovyet Rusya'nın Dış İşleri Komiseri Lev Trotsky, İran'ın Petrograd'daki Büyükelçiliği'ne yolladığı 14 Ocak 1918 tarihli resmi mektubunda, 1907 İngiliz-Rus anlaşmasının İran'ın bağımsızlığını ihlal ettiği için feshedildiğini ve yine bundan önceki tahakküm edici anlaşmaların da kaldırıldığını ifade etmekteydi. Sovyet hükümeti, ayrıca İran'ın Çarlık hükümetine borç yükümlülükleri için yaptığı tüm ödemeleri iptal etmeye ve İran'ın devlet gelirleri üzerindeki her türlü kontrolü -gümrük, telgraf, posta ücreti, vb.- terk etmeye hazır olduğunu bildirdi (https://russian.tebyan.net/index.aspx?pid=228628). İran, yeni Sovyet hükümetini tanıdı ve bu sebeple Rusya ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler aslında kesintiye uğramadı. İran'ın diplomatik misyonu da Ekim Devrimi'nden sonra Petrograd'daki çalışmalarına devam etti ve mali husus başta olmak üzere diğer konularda yardımlar da aldı. 30 Ocak 1918 tarihli Sovyet Rusya hükümetine yapılan bir memorandumda İran hükümeti, "özgür anlaşma ve halklara karşı saygılı ilkeleri üzerine yeni antlaşmalar, konsolosluk sözleşmeleri ve diğer

eylemlerin sonuçlandırılması için müzakerelere başlamaya tam hazır olduğunu" bildirdi (/İOKyMenTM Bnemnen nojiHTHioi CCCP, 1957/1: 92).

İran'ın 1917'de Sovyet hükümetini tanımasının arkasında yatan birkaç nedeni söyleyecek olursak, birincisi iki ülke arasında resmi ilişkiler kurulmadan, Rus birliklerinin İran'dan çekilmesi üzerine anlaşma yapılmasının imkânsız olması ve bir diğer neden olarak İran'daki iç mücadeleyi de hesaba katmak gerekmektedir.Aynca İngiliz emperyalizminin artan saldırganlığı, İran yönetici çevrelerinin en uzak görüşlü temsilcilerinin Sovyet Rusya ile yakınlaşmalarına sebep olmuştu (/İOKyMenTM Enenmen nonnmKn CCCP, 1957/2: 714). Bu esnada İngilizler de İran'da önemli başarılar elde ettiler. Ağustos 1918'de İngilizlerin kontrolünde olan Vosough od-Dowleh hükümeti İran'da iktidara geldi. Yeni hükümet ilk günlerden itibaren Sovyet karşıtı bir dış politika izlemeye başladı. Sovyet hükümetinin İran ile dostane ve eşit ilişkiler kurma çabalarına müdahale etmek için her türlü önlemi almaya başladı. İngiltere'nin yakınlaşmasıyla İran, Sovyet Rusya'dan izole edildi. 1919 yılının başından itibaren, metni İngilizler tarafından geliştirilen ve buna göre İran üzerinde İngiliz himayesinin kurulduğu bir İngiltere-İran anlaşmasının sonuçlandırılması için İran ve İngiliz hükümetleri arasında görüşmeler başladı. İngilizler bir rüşvetin yardımıyla İran Başbakanı Vosough od-Dowleh'u bu anlaşmayı imzalamaya ikna ettiler. 9 Ağustos 1919'da taraflar, 1919 İngiltere-İran Anlaşması olarak bilinen ekonomik ve askeri işbirliği üzerine bir antlaşma imzaladılar ancak kamuoyundan gizlediler. İngiliz ekonomik ve askeri danışmanları sırasıyla ülkenin mali işlerine ve İngiliz silahlan ile İran ordusunun ıslah edilmesi işine koyuldular. Anlaşma aynca, İngiliz hizmetlerinin ödenmesine yardımcı olmak için İran hükümetine bir kredi sağladı. Anlaşmanın onaylanması halinde İngilizlerin Rusya'yı dışlayarak, İran üzerinde sanal bir hamilik "dayatması" ile sonuçlanabilirdi (Mirfendereski, 2001: 104).

İngiltere-İran anlaşması, Meclis tarafından onaylanmamasına rağmen fiilen uygulanıyordu. İran'daki büyük halk çevreleri, antlaşmadan dolayı öfkeliydi ki bu aslında ülke üzerindeki bir İngiliz himayesine eş değerdi. Sovyet Rusya ile ekonomik bağların sona ermesi, İran'da bilhassa da kuzey vilayetlerinde, esas olarak Rusya pazarına bağlı olarak akut bir ekonomik krize yol açtı ve genel hoşnutsuzluğu daha da artırdı. Gilan ve İran Azerbaycan'ında ulusal bağımsızlık, yakınlaşma ve Sovyet Rusya ile işbirliği ve temel demokratik reformların uygulanması için büyük bir partizan hareketi oluştu. Devrimci hareketin büyümesinden endişe eden İranlı tüccarlar ile buıjuva intelijansiyası bile İngiliz egemenliğine karşı çıktı ve Sovyet Rusya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması için ısrar etti. Böylelikle, giderek artan hoşnutsuzluk ve ulusal kurtuluş hareketinin büyümesi neticesinde Batı yanlısı olan Hassan Vosough od-Dowleh hükümeti düştü ve yerini Sovyet Rusya'ya sadık bir hükümet aldı (http://biofile.ru/his/25932.html, 2021).

1920 yılında Bakü'de Sovyet Rusya'nın liderliğinde organize edilen "Şark Kurultayı", Doğu halklarındaki sosyalizm bilincini oluşturmayı hedeflediği kadar, İran'daki İngiliz varlığım zayıflatmayı da amaç edinmişti. Bu sebeple, Sovyet Rusya kurultaya İran'dan katılacak temsilciler hususuna büyük ehemmiyet vermişti. Lenin ve arkadaşları, kurdukları komünist rejim için Batı'dan bekledikleri desteği göremeyince, Doğu'daki komünist aktiviteleri daha çok önemsemeye başlamışlardı. İngiltere de bu durumun farkındaydı ve bu sebeple Bakü'deki kongre için İran'dan katılacakları engelleme gayretleri içerisindeydi. Kurultaya gidecek olan bazı İran temsilcileri, İngilizlerin kışkırtmasıyla İran polisi tarafından tutuklanmış ve buna rağmen Bakü'ye doğru yola çıkan İranlı bir grup, Bakü'ye deniz yoluyla ulaşmaya çalışırken İngiliz uçakları tarafından bombalanmış, temsilcilerin ikisi ölmüş ve pek çoğu da yaralanmıştı. Yaşanan bu hadise, kongreye dramatik yansımış ve İngiltere adeta kongrenin hedefi haline gelmişti (Erkan, 2010: 111).

Ekim Devrimi sonrasında İranlı devrimcilerin büyük bir kısmı Bolşeviklerin politikalarına ilgisiz kalmış ve kendilerini daha çok Menşeviklere yakın görmüşlerdi. Adalet Partisi'nin (İran'ın öncü sosyalist örgütü) Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanan gazetesi Adalet Bayrağı'nda, Lenin'in Nisan Tezleri ve Ekim İhtilali hususundaki yazılarının olmaması bu ilgisizliği ortaya koymaktaydı. Mesela Ekim 1917 yılında Bakü Sovyet'i seçimlerinde Menşeviklerle dirsek temasında olan Müsavat Partisi oyların %40'ını alırken, Bolşevikler yalnızca %15'ini alabilmişlerdi. Fakat Bolşeviklerin İngiltere ve Çarlık Rusya'sı ile yapılmış gizli antlaşmaları ortaya çıkarmasıyla bu tavır hızlıca değişti. Bu hamle sayesinde Bolşevikler, Müslümanlar arasında ideolojik olarak kendilerine en uzak kesimlerde bile bir sempati uyandırmışlardı.[57] İran'daki bu yaşananlar üzerine Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yollanan raporlarda "İran'daki İngiliz askeri varlığının artık Bolşeviklere dönük sempati ve umutlan arttırdığından" bahsedilmekteydi (Abrahamian, 2017: 83-84). Bu gelişmelerle İran solu artık Bolşeviklerin ideolojik etkisi altına girmeye başladı. İlk başlarda yan sosyal-demokrat yarı İslami görüşlere sahip Adalet Partisi'nde Adalet Bayrağı'mn üçüncü sayısından itibaren, partinin kendisini İran Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Adalet) olarak tanıtması ve bundan sonra Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak, "tüm ülkelerin proleterleri, birleşin!" sloganıyla çıkmaya başlamasıyla birlikte Bolşevizm'in etkisi giderek artmaya başlamıştı. Bu sloganı benimseyen parti, artık her kesimden İranlı işçileri örgütleyeceğini ilan etmiş oldu. Geçmiş zamanda İslami ve milliyetçi söylemlere yakın duran Adalet Partisi, Bakü'de 31 Mart - 2 Nisan 1918'de Musavatçılar ile Bolşevikler arasında çıkan kargaşada tarafsız kalmıştı. Bakü'deki olaylar bittiğinde Bolşevik, Himmet ve onlara sonradan dâhil olan Taşnaksutyun ittifakı üstün gelip Bakü Komünü oluşturulduğunda Adalet Partisi serbestçe siyaset yapabilmekteydi. Eylül 1918'de Kafkas İslam OrdusuBakü'ye girdiğinde "Ermenilerle işbirliği yaptıkları" suçlamasıyla Adalet Partililer hakkında da soruşturma başlatılmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Kafkas İslam OrdusuBakü'den çıkarken yerini Britanya kuvvetleri almış, bu sırada Bolşevikler ile Himmet ve Adalet Partisi üyeleri, Müslüman işçiler arasında gizli çalışmalarım sürdürmüşlerdi. Bakü Komünü mağlup olduktan sonra sol içinde etnik unsurlara göre ayrışmış partilerin ortadan kaldırılıp tek bir Kafkas Bolşevik partisi oluşturulması fikri doğdu. 1919, Mart'ında Himmet Partisi, Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik) ismini alırken Adalet Partisi de İran (Pers) Komünist Partisi (Adalet) ismini aldı (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 324-325-326).

İran diasporasının Bakü'debir komünist parti kurma çalışmaları devam ederken,İran'da Bolşevikler ile ittifak kurma hususunda ilginç bir hareket gelişmekteydi. Bu hareket Ekim Devrimi'nin etkisiyle genişleyen bir milli bağımsızlık hareketiydi. Bu hareketin önderi ise Mirza Küçük Han[58] (1880-1921) isimli bir toprak zenginiydi. Mirza Küçük Han, onu yakından gözlemleyenler tarafından "İran'ın Lenin'i" olarak da anılmıştır (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 327). Mirza Küçük Han, 1880 yılında Reşt şehrinde dünyaya gelmişti. Meşrutiyet Devrimi sırasında "ilerici" kanatta yer alarak, Reşt'te insanları meşrutiyeti savunmaya çağıran bir ayaklanmaya liderlik etmişti. Mirza Küçük Han, 1915 yılında Gilan'da özerk bir yönetim kurmuş ve meşrutiyet devrimi etkisi altında bazı sosyal reformlar da yapmıştı (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 329). Bir müddet Tiflis ve Bakü'de kalan ve ilk siyasi çalışmalarına 1909 yılında yerel idareye karşı başlayan Mirza Küçük Han, sonradan yabancı güçlerin ülkede serbestçehareket etmelerine karşı mücadele etmişti. 1915 yılında Mirza Küçük Han taraftarları ile dağa çıkarak mücadelelerini "Cengeliler" ismiyle işgalci güçlere karşı sürdürmüşlerdi. Çarlık Rusya güçlerine karşı savaşan Cengeliler, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından geri çekilen ihtilal karşıtı askerlerin silahlarını alarak Rusya'daki Bolşevik îhtilali'ni kabullenmeyen Beyaz Ordu'nun Kızıl Ordu'ya karşı mücadelesinde az da olsa etkili olmuştu. Mirza Küçük Han kuvvetlerinde Bolşevik İhtilali'nin ardından hızla artış yaşanmıştı. Bu güç artışında Rusya'daki siyasi gelişmeler neticesinde İran'daki dengelerin değişmesinin de etkisi vardı. Diğer yandan Rus güçlerinin dönüş yolu üzerinde bulunan Mirza Küçük Han, onların silahlı bir vaziyette geri dönmelerine müsaade etmemekteydi. Mirza Küçük Han'm Cengeli kuvvetleriyle karşılaşmaktan kaçman Rus subay ve askerleri yollarını değiştirip Reşt[59]e girmeyerek Benderpehlevi[60]ye ve oradan da

---

[57] Kerbela'daki müctehidler artık İngilizleri lanetleyen, Bolşevikleri ise öven fetvalar yayınlamaktaydılar (Abrahamian, 2017: 82-83).

[58]Küçük Han'ın babası Mirza Büyük (Bozorg) Han'dı. Babasmm adı dolayısıyla oğluna "Küçük Han" (Farsça kücek) denilmekteydi (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 327).

[59] Reşt, İran'ın kuzeydoğusundaki Gilan Eyaleti'nde bir şehirdir. Hazar Denizi kıyısında olan bu şehir aynı zamanda mühim bir ticaret ve turizm merkezidir. İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı konumundadır. Aynca Mirza Küçük Han da 1880'de Reşt şehrinde doğmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Re%C5%9Ft; Küçük, 2004: 82-83).

[60] Iran İslam Devrimi öncesi Şah'ın "Bandar Pehlevi" ismini verdiği ve bu isimle bilinen Bender Enzeli şehri, Hazar Denizi üzerinde bulunan bir liman kentidir ve İran'ın Gilan Eyaleti'ne bağlıdır (https://iranicaonline.org/articles/anzali-town-in-gilan).

Kafkasya'ya geçmekteydiler. Giderek daha da güçlenen Mirza Küçük Han, Kafkaslar ile İran arasındaki geçiş yollarını denetim altına almıştı. Ayrıca Britanyalılann Reşt üzerinden Ermenilere yollamak istedikleri silah ve cephanelere el koymuş ve Donstervilgüçlerinin Kafkasya'ya geçmelerini önlemişti. Diğer yandan, başında Haydar Emioğlu'nun olduğu İran Komünist Partisi ile önderliğini Mirza Küçük Han'ın üstlendiği mücadele bir süre ülkede halktan ve siyasilerden destek almış gibi görünmekteydi. Birbirine zıt siyasi güçleri birleştirerek stratejik demokrasi düşüncelerine dikkati çeken bu mücadelenin sonucunda, Marksist ve Müslüman önderlerinin de yer aldığı Gilan ahalisinin isteklerine rağmen, hayaller suya düşmüştü. Zira iki grup politik ve ekonomik amaçlar hususunda anlaşmakta ama kültürel kimlik meselelerinde ayrılmaktaydı. Ayrışmaya neden olan konulara örnek olarak, kadınların örtünmesi, İslam ahlakı ve İslami ilkeler verilebilir. Ancak toprak reformu ve merkezi hükümete yönelik hoşnutsuzluk birleşmeye katkı sunan konulardı. Fakat Mirza Küçük Han'm İslami kültürel inançları İranlı Marksistlerle ve Sovyet Ruslarla mevcut güçleri birleştirme politikasına engel olmamıştı. Mirza Küçük Han'a göre, ülkede kimsenin hoş karşılamadığı işgalci güç İngiltere'yi yenmek ya da zayıflatmak daha mühimdi. Mirza Küçük Han, Sovyet Rusya ile neden iş birliği kurduğunu şöyle açıklamıştır; *"iranlı devrimciler, Rusya 'da Çar hükümetinin devrilmesi ve Sovyet Cumhuriyeti 'nin kurulmasından sonra ağırlıklı olarak Rus sosyalistlerinin dostane dayanışmalarına bel bağladılar. Çarlık Rusya 'sından sonra hepimizin tek düşü en kötü düşmandan, yani İngiltere 'den kurtulmaktı. Ben Bolşevikler ile onlar zaferlerini taçlandırmak için Iran Azerbaycan 'ına girmeden çok önce temas kurmak istiyordum. Bu sebeple Bolşevikler ile temas kurmaları için arkadaşlarımı yolladım. "* Buna ek olarak, 1920'nin Mayıs'mda üst düzey Sovyet subayı Abukof, Sovyet savaş gemilerinin demirlediği meşhur liman şehri Enzeli ahalisine, *Sovyet ordusunun Enzeli'ye girmesinin nedenlerinden birisinin de iranlı devrimci Mirza Küçük Han'ın yaptığı davet olduğunu* söylemiştir.(Tamer, 2018: 914).

1920'li yıllarda Sovyet hâkimiyetinde devrimin Doğu'ya yayılmasıyla ilgili iki görüş vardı. Birincisi Sovyet Dış İşleri Komiserliği'nde çalışmış, Azerbaycan'da yeni kurulmuş Sovyet rejiminin lideri Neriman Nerimanov'a aitti. Nerimanov, Doğu'da devrimin yayılması için Bolşeviklerin Doğu cephesinin önemini vurguluyor ve sadece İran, Türkiye gibi devletlerde sosyalizmin başarısını yerel halkların da iştirak edeceği devrimlerde görüyordu. Batı'ya karşı savaşın İran'dan başlaması veTürk boğazlarında İngiltere'nin durdurulması gerektiği fikri de yine bu lidere aitti (PTACHH, 1923). Dış İşleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin ve yardımcısı Lev Karahan buna karşılık Sovyet doğu politikasının başarısını, Batı ile olan antlaşmalarına bağlı olduğu fikrini savunmaktaydı. Bu iki fikir Sovyetlerin doğu politikasını etkilemekte, Nerimanov ve Çiçerin arasında açık mücadeleye dönüşmekteydi (PFACHH, 1921/1). Bu fikir ayrılığı yüzünden Çiçerin, doğu meselesiyle ilgili birçok konuyu Nerimanov'dan gizli yürütmekteydi. Bu sebepten İran'da hazırlanan devrimle ilgili Nisan 1920'de Adalet Partisi'nin Türkistan Bölge Komitesi'ninTaşkent'te parti konferansı düzenlendiğinde Nerimanov'a bu meseleyle ilgili fikri sorulmamıştı. Ancak Nerimanov tarafından Türkistan'a konferansa gönderilmiş İran devrimcisi Haydar Emioğlu buraya İran devriminin organizatörlerinden biri olarak geldiğini söyleyerek bu politikada yer alacağını bildirmişti (Tenuc, 2000: 194).

Enzeli limanının işgali esnasında Dış İşleri Komiseri L. Trotsky vaziyeti şöyle izah etmiştir: *"Enzeli'nin Mirza Küçük Han ve askeri birlikleri tarafından ele geçirildiğini, bizim şehirde kalmamızı talep edenin ve buna müsaade edenin o olduğunu radyodan yayınlanan haberler üzerinden duyurmanız gerekiyor. "* Ayrıca Sovyetlerin barışçıl bir tarzda şehirde varoluşunu güvence altına almak maksadıyla Trotsky, *Sovyet bayrağı taşıyan Sovyet askeri birliklerinin hiçbir çatışma*

içerisine girmemeleri, İran'ın iç meselelerine müdahale etmedikleri hususunda ısrarcı olunması gerektiği, daha sonra ise, Mirza Küçük Han 'a Bolşevik gönüllüleri, uzmanları ve paralarıyla yardım etmeleri ve onun askerlerinin Bolşeviklerin işgal ettikleri arazilere taşınmasına izin vermeleri taleplerinde bulundu. Son olarak, Mirza Küçük Han'ın ileride savaşın seyri itibariyle savaş gemilerine ihtiyaç duyacağını, bu gemilerin Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağını çekerek, Mirza Küçük Han 'a yönelik desteğin, genel anlamda bu cumhuriyet aracılığı ile sunulması gerektiğini belirtmiştir. Göründüğü gibi, Sovyet Rusya yönetiminin Enzeli operasyonuyla ilgili fikri, oradaki askeri müdahaleyi İran devletiyle siyasi görüşmeler içerisinde olan kendi hükümetleri adıyla değil, Sovyet Azerbaycan'ı adıyla ilerletmekti (Aflfl Yflll AP, 1920).

14 Mayıs 1920'de İran hükümetinin Sovyet Rusya'sma takdim ettiği notada bile Sovyet Azerbaycan'ı, Sovyet Rusya'sından ayrı bir devlet olarak gösterilmiş ve Tahran'dan Azerbaycan hükümetiyle de ayrıca anlaşma imzalamak amacıyla hem Moskova hem Bakü'ye heyet gönderildiği vurgulanmıştı.

18 Mayıs 1920'de Bolşevik hükümetinin görevlendirdiği Fedor Raskolnikov "Kari Libkneht" destroyerinde Enzeli'ye varmıştı. Raskolnikov kendisine Denikin taraftarlarının Enzeli'deki Beyaz Ordu donanmasını ele geçirmek, bu donanmayla birlikte Petrovski ve Bakü'den buraya getirilmiş askeri ganimetleri ellerinden alarak geri dönmek emri verildiğini yazmaktaydı. (PacKOJibHUKOB, 1964: 325). Her ne kadar Raskolnikov sadece bu emirleri aldığını yazsa da onunla aynı tarihte Sovyet Süvari Alayı Lenkeran istikametinden ilerleyerek İran topraklarına dâhil olmuştu. Enzeli'ye doğru yol alan Sovyet ordusu yine Beyaz Ordu bahanesini sürdürmekteydi. Enzeli'nin işgali, Sovyet Rusya'nın doğuya askeri hareketinin bir sonucuydu. Bakü'nün işgaliyle Enzeli'nin işgali arasında sadece 20 gün fark vardı (Ministere des Affaires Etranfere de France Archives Diplomatique, 1920/1). Sovyet askeri birlikleri karşısında İngiliz birlikleri fazla dayanamayarak Reşt'e doğru geri çekilmişlerdi. Ancak bir müddet sonra burayı da terk eden İngilizler Kazvin'e geri dönmüşlerdi (Fenne, 2000: 64).

Sovyet Rusya hükümeti Enzeli'deki askeri operasyonla ilgili herhangi bir sorumluluğu kabul etmeyerek 18 Mayıs 1920'de başlayan operasyonun onlardan habersiz gerçekleştirildiğini ve bununla ilgili ancak askeri operasyon bitince bilgilendirildiklerini iddia etmekteydi. Ne tesadüf ki, İran devletinin notası da yine 18 Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmıştı (floKyMenTH Enenmen nojmTUKn CCCP, 1953: 542-543).

Sovyetlerin ikili oynadığı 25 Mayıs 1920 tarihindeki Rusya Komünist Parti Merkezi Komitesi'nin Siyasi Büro kararından ve Lev Trotsky ve Lev Karahan'ın Fedor Raskolnikov'a yolladığı direktiflerden görülmektedir. Siyasi Büro kararına göre, Raskolnikov'a Enzeli ve diğer bölgelerden Kızıl donanma ve Rus ordusunu çekme emri veriliyordu. Onun bu faaliyetinin Sovyet hükümetinin İran'ın iç işlerine karışmamak kararma göre gerçekleştirdiğini söylemesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Buna rağmen kararda Enzeli'de polis hizmeti adı altında ancak Azerbaycan bayrağıyla birkaç gemi bırakılması gerektiği de belirtilmişti (PoccnücKaa noJinımecKaa □HpHKJionefliM (P0CCH3H), 1996: 130).

Lev Trotsky'nin 26 Mayıs, Lev Karahan'ın ise 30 Mayıs 1920 tarihlerinde Fedor Raskolnikov'a gönderdikleri telgraflarda Mirza Küçük Han'a yardım amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağıyla birkaç geminin bırakılması, Bolşeviklerin elinde olan topraklan Mirza Küçük Han'a devretmeleri ve bu halk hareketine silah, uzman, para ve diğer yardımlarda bulunmak emri verilmekte, Enzeli, Reşt ve Azerbaycan ile sınır olan diğer eyaletlerdeki ahalinin devrimle ilgili fikirleri göz önüne alınarak bunun bütün İran nüfusuna dâhil edilemeyeceğini, bu sebeple dikkatli olunması gerektiği yazılmaktaydı (POCCH3H, 1996: 129; PFACIIH, 1920/1).

Sovyetler, İran hükümetine göstermelik kararlanndan sonraoperasyonu genişleterek Mirza Küçük Han ile görüşmeler yapmış ve bu tarihlerden itibaren Mirza Küçük Han'la birlikte yakınlardaki İran şehirlerine karşı askeri operasyonlar düzenlemeye başlamışlardı. Hatta resmiyette buradaki Sovyet ordularının geri çekilmesi kararma rağmen Bakü'den ve Rusya'mn diğer şehirlerinden gelen askeri birliklerden sayısı beş bine yaklaşan İran Kızıl Ordu birlikleri kuruldu. Komutanlığına eski Çar Generali Vasili Kargareteli getirildi (Ministere des Affaires Etrangere de France Archives Diplomatique, 1920/2).

Bu askeri operasyonlar sonrasında kendi yandaşlarıyla Gilan'a gelen Cengeli hareketiyle ilgili fikirlerini daha sonrasında hatıralarında yazan Seyid Cefer Pişeveri, "Cengeliler" hareketinin diğer İranlılar gibi onun da dikkatini çektiğini, köyleri, şehirleri gezerek top ateşi altında faaliyet gösterdiklerini yazmaktaydı (Pejuheş-i goruhi, 1992: 272).

Böyle bir durum Mirza Küçük Han'ın ve Cengeli Hareketi'nin Sovyet Rusya ile yürütülen işler

dâhilinde elini rahatlatmıştı. Sovyet Rusya'dan gelen bu yardımlarla Mirza Küçük Han, programım halka ilan etti. İlk defa bu duyuru dâhilinde Devrimci Savaş Komitesi'nin oluşturulduğunu beyan etti. Sonrasında İngiltere'nin ülkeden atılacağım söyleyerek ilerleyip Tahran'ı aldıktan sonra toprakların köylüler arasında dağıtılacağı vaadini açıkladı. Tahran kontrol altına alındığı zaman ülkenin ismini İran Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştireceklerini söyledi. İranlılar, Sovyet modelini izleseler dahi o zamanlar saflarında tek bir komünist dahi yoktu. Cumhuriyet'in programında monarşilere ve İngiltere'ye karşı süren silahlı mücadelenin ana isteğinin özel toprak mülkiyeti ve İslam'a destek sunmak, tüm insanlığa katkı yapmak ve yabancı güçlerin İran'a dayattığı bütün anlaşmaları yırtıp atmak olduğu belirtilmekteydi. (Tamer, 2018: 915).

Ruslar ile Cengeliler arasında ilişkiler gerçekte 1920 yılının öncesine dayanmaktaydı. 1915- 1916 yıllarında Rus-İran ortaklığı ile oluşturulmuş olan Khoshtaria isimli şirkette Bolşevik Gürcüler de çalışmaktaydı. Gilan bölgesi ve Enzeli limanı ile yakın ilişkide olan bu Gürcü militanlar arasında İranlı devrimciler ile Bolşevikler arasındaki ilişkide önemli rol oynayan Sergo Orconikidze ve Budu Mdiviani gibi tanınmış şahsiyetler de vardı. Orconikidze, anayasa devrimi sırasmda Gilan'da bulunuyordu ve daha sonra Bolşevikler Gilan'a girdiğinde, Mayıs 1920'de Cengelilerin lideri Mirza Küçük Han ile müzakere eden adamdı. Mdiviani ise Enzeli'de Khoshtaria şirketinin bir yetkilisi olarak çalışmıştı (Dailami, 1990: 44-46). 1920'nin Nisan'mda Bakü'yü tekrar kontrolüne almış olan Bolşeviklerin Gilan ile ilgilenmelerinin en mühim sebebi, Beyaz Ordu'yu desteklemek için Hazar Denizi'nin Enzeli ve Reşt limanlarındaki İngilizleri kovmak idi. Enzeli'ye bu dönemde İngilizlerin 2500 asker yerleştirilmişti. 18 Mayıs 1920'de bu limanlan ele geçiren Bolşevikler ile Cengeliler arasında ilk bağlantı kurulmuş ve taraflar İngilizlere karşı birlikte savaşma karan vermişlerdi. Meşrutiyet Devrimi doğrultusunda olan Cengeli liderleri, Bolşevik denizcilerin komutanı Fedor Raskolnikov'un da etkisiyle sosyalist deyimlerini benimsemiş ve "Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ni ilan etmeye karar vermişlerdi (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 330-331).

Mirza Küçük Han, Lenin'e bir mektup yollayarak *"İngilizlere karşı verdikleri istiklal savaşına yardımcı olunmasını "* talep etmişti. Mirza Küçük Han, mektuplarını artık "îran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı Mirza Küçük" olarak imzalamaya başlamıştı. Cengeli iletişim araçlannda İslamiyet ve "sosyalizmin aynı amaçlara haiz olduğunu" savunan yazılar bulunmakta ve Cengeli Ederler de sosyalizmin İslam'ın bir tür tezahürü olduğunu müdafaa etmekteydi. Fakat bu sosyalizm söylemi "sınıf mücadelesi" ya da özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gibi amaçlar taşımıyordu. Ilımlı bir program izlenmesinde karar kılınmasının hem Mirza Küçük Han'ın hem de Sovyet Rusya tarafının ortak isteği olduğu bilinmekteydi. Dönemin Sovyet Rusya dış politikasmda en güvenilir adamlarından biri Ermeni Lev Karahan, Sergo Orconikidze'ye yolladığı gizli bir telgrafta *"îran 'da aşırı sol bir program izlenmesini kesinlikle istemediklerini, Mirza Küçük Han kuvvetleri ile komünist ve demokrat gruplan birleştirmeyi amaçladıklarını "* iletmekteydi (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 331).

Sovyet Rusya'mn doğrudan destek verdiği Gilan'daki bu Mirza Küçük Han hareketi önemli bir olaydı. Sovyet Rusya askerlerinin Beyaz Rus güçlerini 18 Mayıs 1920'de yenilgiye uğratması sonrasında İngiltere, Gilan'a yakın bölgede bulunan İngiliz-Hint kuvvetlerinin bulunduğu karargâhı boşaltmıştı. Bu boşluktan faydalanan Mirza Küçük Han, Sovyetlerin desteği ile Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması için girişimde bulundu. Nihayetinde 5 Haziran 1920'de Gilan'da Mirza Küçük Han'ın başında durduğu îran Askeri Devrim Hükümeti ve İran Askeri Devrim Sovyet'i kuruldu. 7 Haziran'da Gilan'da İran Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması hakkında manifesto ilan edildi. Sovyetlerden İvan Kojanov ve Batırbek Abukof (İvan Kojanov ve Batırbek Abukof bu

devrime iştirak etmek için İran vatandaşlığım kabul etmişlerdi) Askeri Devrim Sovyet'ine, Müslürn îsrafîlov ise Sovyet Rusya'sımn İran Devrim hükümeti yanında maslahatgüzar olarak atanmışlardı (PFACHH, 1920/2; PFACHH, 1920/3).

Gilan hükümetinde Mirza Küçük Han, Baş Komiser ve Askeri Bakan olarak yer alırken, Mir Cefer Cavadzade (Seyid Cefer Pişeveri) Dış İşleri Bakanı, Mirza Mehemmedali Pirbazari, Maliye Bakanı, Mahmudağa, Adalet Bakam, Hacı Mehemmedcafer, Posta ve Telgraf Bakanı, Nasrulla Fattahi, Eğitim Bakanı, Mirza Mehemmedali Humami, Genel İşler Bakam, Mirza Mehemmedali Fahrai ise Ticaret Bakam olarak atanmıştı. Ehsanulla Han, Halil Kurban ve Mirza Küçük Han ile geçinemeyen liderler hükümete alınmamışlardı[61] (İbrahimov (Şahin), 1963: 90). Şunu da belirtmek gerekir ki, 8 Haziran 1920'de Siyasi Büro toplantısında İran'la ilgili alman kararlarda şunlar yer almaktaydı; Raskolnikov'un geri çağrılması ve Baltık donanmasına komutan olarak gönderilmesi; Devrim hükümetinde yer almış Abukof ve Kojanov'un İran vatandaşlığını almaları üzerine onların gönüllü bir şekilde faaliyetlerine devam etmelerine izin vermek olmuştu (PFACIIH, 1920/4).

Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan sonra Mirza Küçük Han, Gilan'ın en büyük şehri Reşt'in meydanında, cumhuriyetin ilanında şöyle bir konuşma yaptı: *"Rusya'dan göz kamaştırıcı bir ışık yayılıyordu ancak başlangıçta ışınları gözümü o denli kör etmişti ki ona sırtımızı dahi döndük. Fakat şimdi, bu parlayan ışının yüceliğini anladık. Eğer bu yanan lamba Rusya 'da söndürülecek olursa, Iran halkı onu yeniden yakacak araçlara sahip olmayacaktır. Bu nedenle Iran halkının tüm çabalan onu yeniden canlandırmaya yöneliktir. İran halkının tüm gayretleri Sovyet Rusya 'sıyla yapılacak ittifaka yöneltilmelidir. Bolşeviklerle yakın ittifakımızın sembolü olan Sovyet Rusya temsilcisini kucaklıyorum "* (Alpaslan, 2018).

Cengeliler ile Bolşevikler arasındaki ittifak koşullan ilk başta her şekilde kabul edilir durumdaydı. Cengeliler aynı anda hem Bolşeviklerle, hem de Sultanzade liderliğindeki Adalet Partisi ile görüşmekteydi. Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyet Rusya'nın siyasetinin İran'ın egemenliğine saygı üzerine kurulduğu beyan edilmekteydi. Lenin, dünya devriminin gelişimini kolaylaştırmak adına Doğu'da kendine müttefikler bulmayı amaçlamış, bu nedenle de İran buguva milliyetçiliği ile uzlaşma arzusunda olmuştu. Adalet Partililerin gösterdikleri ilgiye bağh olarak onlar da İran Anayasa Devrimi'nden 1920 yılına dek uzanan süre zarfında İran'ın egemenliğine saygı göstermişlerdi. Kafkasya Bolşevikleri, Cengeliler'le beraber tüm İranlı devrimci güçlere destek verdiler. Fakat Adalet Partisi'nin liderliği Sultanzade gibi İran olaylarına karşı ilgisiz olan bir dizi yeni şahsın eline geçmişti. Cengeliler ile Bolşevikler arasındaki görüşmelerde Cengeliler, komünist tedbirlerin Gilan'da alelacele uygulanamayacağı tespiti yaparak bu yönde bir karar almışlardı (Dailami, 2004: 101). Bu esnada Anayasa Devrimi gazisi Haydar Emioğlu, 50 yoldaşla beraber Cengeliler'e katılmıştı. 20 Haziran 1920'de Gilan'm 48 temsilcisinin katıldığı Adalet Partisi'nin kongresi Reşt'degerçekleşmişti. Aynı kongrede Adalet Partisi'nin adı İran Komünist Partisi olarak değiştirildi. Kongrede büyük tartışmalar yaşandı ve Cengeliler içinde de bölünmeler oldu (Naeem, 2020).

Olayların bu şekildeki ilerleyişi, Bakü'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan İran Komünist Partisi'nin I. Kurultayı'nm 22 - 24 Haziran 1920 tarihlerinde Enzeli'de yapılmasına neden oldu. Bu kurultayda İran'daki devrimi sahiplenmek için birkaç gücün mücadele ettiği anlaşıldı. Kurultaya Bakü'den İran'daki Meşrutiyet hareketine iştirak etmiş Dadaş Bünyatzade, merkez tarafından görevlendirilmiş Viktor Naneyşvili, Bakü Sovyet'i adına Mir Beşir Gasımov ve Kamran Ağazade delege olarak gelmişlerdi. Bakü'den gelen heyet ismini Memtned Haşan Sultanzade olarak değiştirmiş, Avetis Mikaelyan'm yönetime seçilmesine itiraz etmişlerdi (Fenne, 2000: 126). Sultanzade devrimin daha yeni başlandığı, Mirza Küçük Han ise Gilan'da Sosyalist Cumhuriyeti kurmakla devrimin bittiği düşüncesindeydi.

Batırbek Abukof, Budu Mdiviani ve diğerlerinin İran Komünist Partisi'nin faaliyetiyle ilgili söylediği fikirlerden, parti yönetiminin ona ve taraftarlarına karşı darbe girişiminde bulunacaklarını anlayan Mirza Küçük Han ve askeri birlikleri, 19 Temmuz'da Gilan ormanlarındaki Fümen kampına çekildi (Hepcmı, 1999: 116). Daha sonrasında Mirza Küçük Han'ın düşüncelerinin ispatı olarak, "sol kanat" Cengelilerin önderi Ehsanulla Han ve İran Komünist Partisi militanlan ile birlikte bir darbe yaparak Mirza Küçük Han'ı liderlikten almışlardı. Mirza Küçük Han ormanda saklanmaya devam ederken, yeni Cengeli önderleri "savaş komünizmi

[61]Bazı kaynaklara göre Seyid Cefer Pişeveri Küçük Han hükümetinde yer almamış, Seyid Cefer Pişeveri sadece Ehsanulla Han'ın Kudeta (Darbe) devletinde Posta ve Telgraf Bakanı olarak görev almıştı.Ancak bazı kaynaklar da Ehsanulla Han hükümetinde Posta ve Telgraf Bakanı olarak Serdar Muhsin gösterilmektedir (Marağei, 2003: 52; İbrahimov (Şahin), 1963: 227).

uygulayacaklannı" duyurmuşlardı. Kendilerine "Geçici Devrimci Komitesi" ismini veren grup hızlı bir toprak reformu ve feodallere karşı köylü kitleleri ayaklandırmak gibi çalışmalarda bulunmuşsalar da ahaliden bekledikleri karşılığı bulamamışlardı (Sivrioğlu ve Farzam, 2020: 335).

Bu esnada 30 Temmuz 1920'deki İran Komünist Partisi toplantısı öncesinde Kafkasya'daki komünistler, Moskova'nın izni olmadan Neriman Nerimanov, Budu Mdiviani, Anastas Mikoyan, Vissarion Lominadze, Dadaş Bünyatzade ve Memmedgulu Alihanov'dan oluşan İran Bürosu'nu kurmuşlardı. Bu büronun kurulmasıyla Gilan devrimini komünistlerin ele alması fikri pekişmiş oldu. 30 Temmuz 1920'de Reşt'te toplanan İran Komünist Parti Merkez Komitesi'nin toplantısında Bakü'den gelen Anastas Mikoyan, Budu Mdiviani'nin kurultaydaki sözlerini tekrarlayarak İran devriminde İran Komünist Partisi'nin yönetimi ele geçirmesinin zamanı geldiğini, Mirza Küçük Han ve onun taraftarlarının hâkimiyetten alınması gerektiğini açıkladı. Toplantının karan da bu yönde oldu (Hepcını, 1999: 117).

Bu fikir ve kararlann üzerine Mayıs 1920'de Enzeli'nin alınmasına iştirak etmiş olan Kızıl Ordu birlikleri, 31 Temmuz 1920'de Reşt şehrinde Mirza Küçük Han'ın bıraktığı az sayıdaki taraftarlannın bir kısmını öldürmüş bir kısmım da yaralamışlardı (Hepcnıı, 1999: 117). Ehsanulla Han'ın yeni hükümetinin Gilan'daki reformlan Kızıl Ordu askeri birliklerinin zoru vasıtasıyla gerçekleştirmesi, bölgenin genel ahalisini memnun etmedi. Erdebil dindarlarının komünistlerin faaliyetlerinin İslam'a karşı olmasıyla ilgili fetvası da muhafazakâr kesimlerin yeni hükümete karşı birleşmelerini sağladı (<I>axpaH, 1965: c. 280). Mirza Küçük Han daha bunlar gerçekleşmeden Lenin'e gönderdiği telgrafta olacakları gözlemleyerek İran'ı dikkate alarak Komünist Partisi'nin buradaki faaliyetiyle ilgili yeni programda Doğu ülkesinin hazırlanması gerektiğini vurgulamaktaydı (PTACHH, 1920/5).

Mirza Küçük Han'ın darbeyle iktidardan indirilmesinin esas yürütücüsü Anastas Mikoyan, 3 Ağustos'ta geri dönerek Azerbaycan Komünist Partisi Siyasi Bürosu'nun toplantısında "İran hakkında" bir rapor sundu. Onun raporuna esasen Siyasi Büro'nun aldığı kararlar da şöyle olmuştu; Haydar Emioğlu, İran hükümetinin başına getirilsin, Budu Mdiviani bu hükümette Azerbaycan'ı temsil etsin ve ona askeri görev verilsin (PTACHH, 1920/6).

İran'da ise İngiliz ve Fars Kazaklarına karşı savaşan Gilan hükümeti güçleri Mencil'de durduruldu. Reşt şehri sürekli el değiştirmekteydi. İran'daki devrim güçleri bunu Azerbaycan'dan gelenlerin savaşmak istememesi ve İran lümpenlerinin mobilize güçlerinin düşüklüğüne bağlamaktaydı (PTACHH, 1920/7). Her ne kadar Sovyetler, İran'daki Sovyet birliklerine yardım amacıyla 1.200 kişilik Azerbaycan Alayı (Hepcnıj, 2009: 153) gönderseler de Sovyet Rusya'mn bu macera politikası çökmüştü. Muhtemelen bu gidişat Çiçerin'in "İran devriminin" çöktüğünü itiraf etmesine neden oldu. Mikoyan ve Mdiviani, İran meselesiyle ilgili yönetimden uzaklaştırıldı. Bakü'deki İran Bürosu kapatıldı (Hepcnıı, 2009: 133).

Bakü'de 1 Eylül 1920'de yapılan Doğu Halklarının Birinci Kurultayı'nda 2 bin delege iştirak ediyordu. Onlardan 200'ü İran'dan gelen delegelerdi. İran meselesiyle ilgilioturumdaNerimanov'un da baskısıyla Sultanzade değil, Haydar Emioğlu konuşma yaptı. Kurultay sonrasında ise Sultanzade, İran işinden tamamen uzaklaştırıldı (Ternıc, 2000: 272). İran ise Sovyet Azerbaycan'ının, İran'ın iç işlerine karışmasıyla ilgili 13 Eylül 1920'de Azerbaycan hükümetine nota verdi (PTACHH, 1920/8). Kurultay sonrasında Çiçerin, İngiltere devletinin Sovyet Rusya'nın baskısı sonucunda İran devrimcilerine herhangi bir yardımda bulunmamasını, bu yardımın İngiltere'yle ilişkileri çıkmaza sokacağım vurgulayan mektup yolladı.

Gilan'daki yeni komutan Şalva Eliava da cephede ciddi değişikler yapamadığından Moskova'ya telgraf çekerek İran'da Sovyet Rusya'sının politikasıyla ilgili birkaç teklifte bulundu. Birincisi, Kazvin başta olmakla bütün İran'm işgali, İkincisi, İran'ın merkezi hükümetiyle

görüşmelere başlanılması, sonuncusu da Gilan'da hâlihazırda olan tüm güçleri bölgeden çıkararak oraya Rusya'nın doğu politikasını daha iyi bilen yeni şahısların yerleştirilmesi teklifiydi. Eliava'ya göre, İran Komünist Partisi, hanlılardan teşkil edilmemişti (PTACHH, 1920/9).

Tam bu zaman Reşt'deki hükümet, aşınlıkçılığm sıcağında sosyalist devrim çığlığını yükseltti fakat bu slogan çok erken oldu zira emperyalizm ve feodalizm ile savaş hala sürüyordu ve İran halkının zihni sosyalizmi kabul etmeye razı değildi. Devrim, hükümetin aşırılıkçı eylemleri sebebiyle büyük bir gerileme yaşadı ve Gilan hükümeti halkın güvenini kaybetti. İran komünistleri, merkezi hükümet ve İngilizlerin baskısına dayanamayarak merkezlerini Reşt'ten Bakü'ye taşımışlardı. İran'daki komünistlerin başarısızlığı, Sovyetleri tekrardan Mirza Küçük Han ile işbirliğine sevk etti. Ağustos ve Eylül aymda Mdiviani ile Mirza Küçük Han arasındaki yazışmalar, 6 Mayıs 1921'de İran Komünist Parti Başkanı Haydar Emioğlu ile Mirza Küçük Han arasında anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı (PFACIDI, 1920/10; <t>axpan, 1965: 320).

1920'nin sonbaharına doğru Sovyet Rusya, İran ile durumu düzeltmek amacıyla diplomatik ilişkileri iyileştirmeye karar verdi. 15 Kasım 1920'de Rusya Komünist Parti Merkezi Komite Siyasi Bürosu, Fedor Rotştey'niyi, Sovyet Rusya'sının İran'daki temsilcisi olarak atadı. İran hükümetiyle ilişkileri iyileştirme çabaları gösteren Sovyetler aynı zamanda Gilan'da Bolşevikler vasıtasıyla mücadeleyi devam ettiriyorlardı. 1920'nin Aralık aymda Karahan, Bakü'deki Eliava'ya Sovyet ordu birliklerinin Enzeli ve Reşt'ten çıkarılması şartlarım yazan bir telgraf gönderdi. Ancak İngiliz orduları İran'ı terk ettiği takdirde Kızıl Ordu'nun çıkarılması gerektiğini vurgulamaktaydı (PTACHH, 1920/11).

Fakat bu sırada iki kanadın da aleyhine olacak bir gelişme yaşanmaktaydı. 21 Şubat 1921 'de Rıza Han, İran'da bir darbe gerçekleştirmişti. Bu darbe ile İran'da yeni bir dönem başlamış ve darbenin hemen ardından İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen Tahran hükümeti ile Sovyet Rusya, 26 Şubat 1921'de "İran-Sovyet Dostluk Antlaşması" imzalamıştı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Sovyet Rusya ilk Tahran büyükelçisi olan Fedor Rotşteyn, silahlı mücadeleyi bitirmeleri ve Tahran ile anlaşmaları için İranlı komünistler ve Cengelilere baskı uygulamaya başlamıştı (Sivrioğlu ve Farzarn, 2020: 340). Bu Dostluk Antlaşması'na göre, Sovyet Rusya, İran'ın toprak bütünlüğünü tanıyordu. Fakat antlaşmanın en hassas maddeleri, üçüncü ülkelere yönelik olan bir dış müdahale durumunda Sovyet Rusya'ya İran'a asker sokma hakkım veren 5. ve 6. maddeler olmuştu. Dostluk Antlaşması, Sovyet Rusya bakımından İran kapısının İngiltere tehlikesine kapanması anlamına geliyordu. Bu antlaşmanın İran açısından önemi ise Sovyet Rusya'mn tammış olduğu ülkenin toprak bütünlüğünün, İran'dan çekilmeye karar veren İngiltere tarafından da benimsenmiş olması idi. 1921 yılında İran'a dış müdahale dönemi büyük bir oranda bitmişti. Bunu kendi başarısı olarak yorumlayan Rıza Han, 1925 yılında Ahmet Şah'ı devirerek 1794'den beri süregelen Kaçar Hanedanlığı'na son vermiş ve Sasaniler'e atfen kendi hanedanlığına Pehlevi ismini vermişti (Erkan, 2010: 114).

İran tarafı da 26 Şubat 1921'de İran ve Sovyet Rusya arasında antlaşma imzalamalarına rağmen Gilan hükümeti düşürülmediği için Fedor Rotştey'nin Tahran'a gelmesine izin vermiyordu (PTACHH, 1921/2).

16 Mart 1921'de İngiltere ve Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşma ile siyasi ortam oldukça değişikliğe uğramıştı. İngiliz güçlerinin İran'dan çekilmeye başlamasına karşılık olarak Kızıl Ordu güçleri de Gilan'dan çekilme karan almıştı. Karşılığında da İngilizler, Hazar Denizi kıyılannda Beyazları bir daha desteklemeyeceklerine dair garanti vermişlerdi (Sivrioğlu ve Farzarn, 2020: 340).

Çiçerin tarafından Orconikidze'ye 30 Mart, 2 ve 7 Nisan'da yollanan telgraflarda Gilan Cumhuriyeti'nin yıkılması talep edilmekteydi (PTACHH, 1921/3). Moskova'dan gelen baskılara dayanamayan Orconikidze, 6 Mayıs 1921'de İran Kızıl Ordusu'nun ve Askeri Devrim Sovyet'inin kaldınlması hakkında karar verdi. Her ne kadar aynı tarihte Haydar Emioğlu ile Mirza Küçük Han arasında anlaşma imzalansa da 1921'de Tahran'a olan yürüyüş başansızlıkla sonuçlandı.

15 Ağustos 1921'de "İran'daki durumla ilgili" raporunda Orconikidze'nin teklifiyle Rusya Komünist Partisi Merkezi Komite Kafkasya Bürosu, Mirza Küçük Han ve Ehsanulla Han'a herhangi bir yardımda bulunulmamasma, onlar da isterlerse ordularıyla birlikte İran'dan çıkmalarına yardım etmeye, İran'da Komünist Partisi'nin güçlendirilmesi kararlarını aldı (PFACIIH, 1921/4).

Temmuz 1921'de Sovyet Rusya'nın askerlerini İran'dan çıkartma kararını alması ve bütün askerlerin çıkartılması 1921 yılının Aralık ayma kadar sürdü. Pek çok araştırmacının düşüncesine göre gerçek, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başka bir Sovyet cumhuriyeti olmayı reddettiği için yenilmiş olduğu idi. Sovyet Rusya'mn İran'dan çekildiği dönemde Mirza Küçük Han'ın İranlı komünistlere yönelik güvensizliği de artmıştı. İşte bu iki gelişme, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin çöküş sürecinin ilk aşamalarının ardındaki temel sebepti. Artık İran merkezi hükümetiyle yüz yüze kalmış İran'daki devrimci güçler, 1921'in sonbaharına

doğru kendi aralarında sorunlar yaşamaya başlamıştı. Mirza Küçük Han, pek çok nedenden ötürü komünistlerin önderliği ele geçirmesinden endişe etmekteydi. Bu sebeple Mirza Küçük Han, onunla görüşe gelen İran Komünist Parti lideri Haydar Emioğlu'nu öldürttü, İran Ordusunun Reşt'e yaklaşması haberini almasıyla da Mirza Küçük Han taraftarlarıyla birlikte Talış dağlarına çekilmek zorunda kaldı. Talış dağlarında soğuktan donarak vefat eden Mirza Küçük Han'ın cesedi daha sonra Kürt Halu Kurban tarafından bulunmuş ve başı kesilerek, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sona erdiğinin bir kanıtı olarak Tahran'a getirilmişti. Haliyle her iki taraftaki mühim liderlerin ölümü koalisyonun dağılmasına ve İran'daki ilk sosyalist- müslüman hareketin sona ermesine sebep oldu (Tamer, 2018: 915).7 Kasım'da Ehsanulla Han kendi taraftarlarıyla Enzeli'den Bakü'ye geldi ve 8 Kasım'da Orconikidze ve Kirov, Lenin ve Stalin'e *"İran'da her şey bitti''* diye rapor yolladılar (PTACHH, 1921/5X_Ancak bu olaylardan sonra İran Meclisi 26 Şubat'ta imzalanmış olan Sovyet Rusya-İran Dostluk Antlaşması'nı 15 Aralık 1921'de onayladı (National Archives and Records Administration of the USA).

3. SONUÇ

Sonuç itibariyle XX. yüzyılın başında İran'da yerli yönetime, işgalci Britanya'ya ve Çarlık Rusya'sına karşı gerçekleştirilen mücadele Bolşevik Devrimi'nin etkisiyle genişlemeye başlamıştı. Ancak bu mücadele Rusya'da olduğu gibi sınıf karakteri taşımamıştı. Sovyet Rusya'nın görevlendirerek İran'a yolladığı Bolşevik Partisi liderleri, devrimi ihraç etmeye çalışsalar dahi İran'daki siyasi, ekonomik ve sosyal vaziyet bunun için uygun olmamıştı. İran'da sadece Rus güçlerinin değil, İngilizlerin de olduğunu ve Tahran'daki merkezi hâkimiyetin bu devlet tarafından desteklendiğini dikkate alırsak sosyalist devrimi için altyapının olmadığı bir ülkede Bolşeviklerin başarılı olmamasının sebeplerini de anlamış oluruz. Sadece askeri güç vasıtasıyla bunu yapmak mümkün idi. Ancak Sovyet yönetiminde İran'daki olaylarla ilgili tek bir fikrin olmayışı Bolşeviklerin İran'da tutunamamasının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Bu mücadelenin onların öngördükleri şekilde sürdürülmemesinin cezalandırılması da yine başarısızlığın sebeplerindendir. Ayrıca her ne kadar Rus Bolşevikler sosyalist devriminin onlar için en önemli adım olduğunu söyleseler de emperyalist ülkelerin yeri geldiğinde yerel yönetimle ve aralarında anlaşarak kendi çıkarları için halkların milli mücadelesini kurban vermeleri bu durum için bir örnektir.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (2017). *Modem İran Tarihi.* Dilek Şendil (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlan.

Akgüller, H. (2019). *XX. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halklarının Siyasi Mücadelesi Kapsamında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karabük.

Alpaslan, K. (2018). "İran'ın Ormanlar Arasında Kurulan Sosyalizmi: Gilan Sovyeti". 6 Ocak 2018, *Gazete Duvar*. (ET:14.02.2021), https://www.gazeteduvar.com.tr/dunva-forum/2018/01/06/iranin-ormanlar-arasinda- kurulan-sosyalizmi-gilan-sovyeti. Anzali, https://iranicaonline.org/articles/anzali-town-in-gilan.

Bozbağlı, S. (1966). *İhtilaller ve Darbeler Tarihi. 2. Cilt.* İstanbul: Yirminci Yüzyıl Yayınlan.

Büyük Oktobr 50 Yaşında. (1967). Yeni Çağ Yayınlan.

Dailami, P. (1990). "The Bolsheviks and the Jangali Revolutionary Movement 1915-1920". *Cahiers du monde russe et sovietique*, Vol: 31, No: 1, Janvier-Mars, pp. 43-59.

Dailami, P. (2004). “The First Congress Of Peoples Of The East And The Iranian Soviet Republic Of Gilan, 1920-1921 ”, *Reformes AndRevolutionaries In Modern Iran - New Perspectives On The Iranian Left,* Stephanie Cronin (Ed.), pp. 85-117, RoutledgeCurzon.

Erkan, S. (2010). “İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)”. *Akademik Ortadoğu Dergisi,* Cilt: 5, Sayı: l,ss. 91-116.

http://biofile.ru/his/25932.html, (ET:14.02.2021). Hpan nocjıe IlepBon MnpoBoiı BOHEM (1918-1920 İT.).

https://russian.tebyan.net/index.aspx?pid=228628, (ET:14.02.2021). BJİİMHHC OKTSÖPBCKOH penomoiiHH Ha Hpan (Vliyaniye Oktyabrskoy Revolyutsii na İran / Ekim Devrimi’nin İran’a Etkisi).

İbrahimov (Şahin), T. A. (1963). *İran Kommunist Partiyasının Yaranması.* Bakı.

Küçük, Y. (2004). *Sırlar,* İstanbul: İthaki Yayınları.

Mamedova, N. M. (2009). “Russia ii. Iranian-Soviet Relations (1917-1991)”, *Encyclopcedia Iranica,* Online Edition, 2009, Available at http://www.iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991, (accessed on 07 July 2009).

Marağei, A. M. (2003). ez zindan-i Rıza Han ta sadr-i firka-i demokrat-i Azerbaycan, Neşr-i Ovhedi, Tahran, 1382. (1 TAY

Memmedli, M. ve Akgüller, H. (2020). “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçlan (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 20, Yaz 2020/11, ss. 2713-2734.

Ministere des Affaires Etranfere de France Archives Diplomatique. (1920/1). A.s.situation generale en Azerbaidjan. Le 10 mai 1920// Vol.639, Folio 33.

Ministere des Affaires Etrangere de France Archives Diplomatique. (1920/2). L’Agent consulaire de France M.Duroy. Situation actuelle de 1’Azerbaidjan. Le 27 juillet 1920// Vol.639, Folio 150.

Mirfendereski, G. (2001). “The Persian Socialist Soviet Republic (1920)”, *A Diplomatic History of the Caspian Sea,* Palgrave Macmillan, New York, (ET:14.02.2021), https://doi.org/10.1057/97802301Q7571 26.

Naeem, R. (2020). “The Red Rebuplic Of Gilan, A Hundred Years On”, 5 June 2020, *The WIRE,* (ET: 14.02.2021), https://thewire.in/history/the-red-republic-of-gilan-a-hundred-vears-on.

National Archives and Records Administration of the USA. Request for Views as to the Consistency of Certain Articles of the Soviet-İranian Treaty of Febrary 26,1921 with the Charter of the United Nations // RG 59 Box: 3398, NND 7600050, Doc. 761.91/2-648.

Pejuheş-i goruhi. (1992). Casi, Gozeşte çeralğ-i rah-i ayende est. İntişarat-i Nilüfer, çap-i dovvum 1371. (^jAOl JLİÜİ «jâjlû» 1T V1 fjJjtş.).

Rabinowitch, A. (2010). *Bolşevikler İktidara Geliyor Petrograd’da 1917 Devrimi,* Levent Konyar (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Reşt. (ET: 14.02.2021), https://tr.wikipedia.org/wiki/Re%C5%9Ft.

Sadıkov, R. (2010). “Şubat Devriminden Sonra Rusya"da iktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi"ne Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi-Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD),* Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara, ss. 101-118.

Sivrioğlu, U. T. ve Farzam, R. (2020). “İran Tarihinde Tartışmalı Bir Sayfa: İran Komünist Partisi (Bolşevik) ve Gilan Sovyeti”, *İran Çalışmaları Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 315-350.

Tamer, S. G. (2018). “Ekim Devrimi’nin İran’a Etkileri”, *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası,* Yunus Koç ve Mikail Cengiz (Ed.), ss. 911-917, Hacettepe Üniversitesi, Ankara: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlan.

Yeşilbursa, B. K. (2019). “Rus Devrimi ve Bölgesel Etkileri: Sovyet-İran İlişkileri (1921-1979)”, 700. *Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Ekim 2017/Kars,* Erdem Ünlen (Yay. Haz.), ss. 133-177, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi.

AHfl y/in AP. (1920). BMimcKa H3 npoTOKona Nal 5 sacenaHH» ILıeHyMa HK PKH (6), O BOCTOHHOÎİ nojmTHKe. 06 Hpane. 25.05.1920 r. // (jj.l, on.l, ,g.2a, Jİ.8.

remıc, B. (2000). Kpacnaa Hepcııa. EojıtıneBHKH B Enjıane. 1920-1921.M.

J^OKyMeHTM BHeniHeiı noıiHTHKH CCCP. (1953). T. II. M. c.542-543.

/(oKyMeHTbi BHemHeü nonHTHKH CCCP. (1957/1). *(Dokumenty vneshneipolitiki SSSR* / Documents of Foreign Policy of the USSR), vol. 1, e. 92, Moscow.

JJoKyMeHTbi BEemHen nonHTHKH CCCP. (1957/2). *(Dokumenty vneshneipolitiki SSSR* / Documents of Foreign Policy of the USSR) T.I.M., crp. 714.

H6paxHM, 4>axpaH. (1965). Cap^ap-e fl»aHrajı. TexpaH.

Hepcmj, M.A. (1999). 3acTeınHBas MHTCPBCHİJJM. O COBCTCKOM BTOPJKCHMH B Hpan H Bухapy B 1920-1921 rr. M.

IlepCHIJ, MoHCCİİ. (2009). ncpCHUCKHÜ $pOHT MMpOBOH peBOjnOIJIlH, JIOKyMCHTbl O COBCTCKOM BTOpaCCHHH B TMJMH (1920-1921). M.

PacKOjn>HHKOB, <6. (1964). ®. Ha 6OCBBİX nocTax. - BoennajıaT, c. 352.

PTACHH. (1920/1). TejıerpaMMa JI.Kapaxana O.PacKOJibHHKOBy n r.OpflacoHHKH^se. 30.05.1920 r.// $.562, on.l,5.21,Jİ.17.

PTACHH. (1920/10). HHCBMO Mnp3bi KyneK-xana E.M^nBann. 11.09.1920 r. // $.495, on.90, fl. 49, Jİ.23.

PTACHH. (1920/11). TejıerpaMMa JI.Kapaxana III.SjnıaBe. 07.12.1920 r.// $.85, on.2, *a.* 34, jї.41.

PTACHH. (1920/2). ManH$ccT HpancKOİı Совстском Pccny6jınKn в Тмjїннс. 07.06.1920 r. // $. 532, on. 4, 5.32, jї.53-54.

PTACHH. (1920/3). y/ıocTOBepenne M.Hcpa$nnoBa. 05.06.1920 r. // $.562, on. 1, 5.21, 5.31.

PTACHH. (1920/4). BunncKa M3 nporoKOJia N°18 aace^anna HojınTÖıopo L(K PKn (6). 08.06.1920 r. // $.17, on.3.5.86, 5.1-4.

PTACHH. (1920/5). IIııcbMO Mnp3Bi KyneK-xana B.H.JIemnıy. 04.08.1920 r.// $.2, on.2, 5. 361, 5.6-7.

PTACHH. (1920/6). BłınHCKa H3 nporoKOJia coBMecTHoro 3ace5anna HojiMTnnecKoro н Oprannaaıpıonnoro 6ropo IJK AKH (6). 03.08.1920 r. // $.64, on.l, 5-20, 5.45-46.

PTACHH. (1920/7). TejıerpaMMa KoManjıOBanna XI apMun njıeny PeBBoencoBera KaBKa3CKoro $ponTa B.A. Tpn$onoBy. 05.09.1920 r. // $.85, on. 8, 5-23, *и.т.*

PTACHH. (1920/8). Hora HpancKoro Koncyjıa в Tn$jınce Hapo^noMy KoMnccapy MnocrpannBix jjcjї AaepGaiypKaHCKOİı CCP. 13.09.1920 r. // $.17, on.86, a. 125, jї.33.

PTACHH. (1920/9). TejıerpaMMa III.SjınaBBi r.Hnnepnny. 15.09.1920 r. // $.670, on.l, 5. 51, jї.122.

PTACHH. (1921/1). IIнсвмо r.HnnepHHa в HojınTÖıopo IJK PKH (6). 12.11.1921 r.//$. 17, on.84,5.103,5.3.

PTACHH. (1921/2). TejıerpaMMa HpancKoro Koncyjıa в BaKy Hpe3BBiqannoMy n HonnoMonnoMy nocjıy в Москвс. 21.03.1921 r. // $.85, on.2,5. 38,5.8.

PTACHH. (1921/3). TejıerpaMMa r.Hnnepnna T. Op5»coHHKn53e. 05.04.1921 r. // $.85, on.2, a- 38, jї. 12.

PTACHH. (1921/4). BBinncKa n3 nporoKOJiaNs 16 HjıenyMa KaBÖıopo L(KPKH. 15.08.1921 r..// $.64, on.l, A. 1, jї.138.

PTACHH. (1921/5). TejıerpaMMa r.OpjpKOHMKirjıae n C.KnpoBa B.JIennHy n H.CTajiHny. 08.11.1921 r. .// $.2, on.2, fl. 999, jї. 1.

PTACHH. (1923). H.HapnManoB - в H,K тов. H.GraıniHy. Konuş: JI.TpoıjKOMy n K.PaneKy. K ncTopun namen peBOjnoıınn в OKpannax.// PoccnncKnn rocyjjapcTBeHHBiö apxnB connaJiBHO-nonnnmecKon ncTopnn (aajıee-PTACnH), $.588, on.2, ,5.176, jї.37.

PoccnircKas nojınnrrccKas anıpncjıone^na (POCCH3H). (1996). BojiBmeBHCTCKoe pyKOBO^CTBO. nepenncKa. 1912-1927.M., POCCH3H. c.130.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In the article, the period in Iran after the Bolshevik Revolution in Russia, which was divided into spheres of influence between the Russian and British empires at the beginning of the 20th century, was discussed, and on the one hand, the influence of the Bolsheviks on the movements that started in the northem part of Iran, and on the other hand, the expansion and defeat of the Jangali movement were investigated. The closeness of the Jangali movement with the Bolsheviks, the role of the Bolsheviks in this movement and their degree of influence on the movement were examined, the events that led to the declaration of the Soviet Republic of Gilan (also known as the Persian Socialist Soviet Republic), a movement that was started independently of the Russian revolution, were analyzed by using Russian and other sources. The purpose of writing the article is to investigate the effects of the Bolshevik Revolution focused on the world socialist revolution in Iran and the reason why the Bolsheviks later gave up on this will, and to interpret the subsequent activities of the Iranian Bolsheviks in this revolution and the defeat reasons of the Jangali movement based on the sources.

Methodology

In the article, the official correspondence of Soviet Russian Foreign Affairs Commissars Trotsky, Chicherin, Azerbaijan Communists Narimanov, Sultanzade, Iranian communist Haydar Emioğlu with the Bolsheviks in Iran and the Caucasus in the first years of the Bolshevik Revolution from the Russian archives, letters and telegrams of Mirza Koochak Khan, the leader of the Jangali movement, to Soviet authorities, and the books and articles of Iranian, Russian and Turkish authors on this subject have been comparatively researched. The changes in the Iranian policies of the Bolsheviks in the first months of the Revolution and afterwards were determined from the archive documents, and the reasons that led to the change of this policy were clarified. The views of the Russian Bolsheviks, especially Chicherin, on the situation in Iran, and the different perspectives of some of the Azerbaijani Bolsheviks led by Narimanov were the main subjects examined in the article. It has been observed that Iranian writers have a more superficial approach to the subject, and on the contrary, Soviet and Russian sources are richer on this subject.

Findings

The geographical border neighborhood of Iran and Russia has caused these relations to be intense. For Tsarist Russia and the Soviet Union, Iran was sometimes seen as a colony, sometimes as an ally, sometimes as a controlled country and sometimes as an enemy. In the 19* century and the first half of the 20th century, Iran witnessed the competition of Britain and Russia. Russia's progress in Iran threatened Britain's strategic and economic interests in Iran and India. However, since both States did not want to fight, they agreed that Iran should remain as a buffer State between them. However, both countries continued to compete for influence över Iran. The policy of these two States on Iran was as follows; Russia wanted to leave Iran as a weak and undeveloped state, while Britain wanted to strengthen Iran to be able to resist the expansion of the Russians. With the agreement between Russia and Britain, Iran was divided into spheres of influence, the north of Iran was determined as of Russia, the south of Britain, and the part between the two was designated as a neutral territory. Russia and Britain did not trust each other and watched each other's movements with suspicion. Iran, on the other hand, did not trust either state. While Britain was preparing to settle in Iran alone after World War I, the Soviet administration in Russia did not fail to develop policies towards this country, and competition has now replaced the previous British-Russian cooperation. One of the Soviet early Iranian policies was about security and the other was about ideology. Security meant the security of the communist regime rather than the security of the country. Westem allies, including Britain, did not accept the Bolshevik Revolution in Russia. Especially, the communist administration created under the leadership of Lenin with the October Revolution in 1917 was not recognized, and also the decision of Soviet Russia to withdraw from the war caused the allies to react very harshly. The first reason for this reaction was related to the benefit of Russia's withdrawal from the war for the German side. The second reason, even more important, was the communist regime itself. For this reason, the allied States attempted to intervene in Russia in order to support the Tsarist forces against Soviet Russia and to overtum the communist regime. These interventions have not been successful. However, these movements of the Westemers caused the Soviet administrators to worry about the security of the communist regime. It was precisely at this time that Iran gained importance in terms of the security of Soviet Russia. Because one of the areas where the Tsarist forces fighting against Soviet Russia were active was near the northem borders of Iran. For this reason, the British military presence in Iran and the support movements given to the Tsarists seriously worried Soviet Russia. It was this concem to a large extent that influenced Soviet

Russia's early Iranian policies. Three main factors seem to play a role in Soviet Russia's Iran policy. Briefly, these can be listed as creating a positive image for the Soviet administration, undermining the British presence in Iran, and supporting the uprisings against the Tehran Central Government and Britain.

Conclusion and Discussion

Even though the Bolshevik Party leaders, sent by Soviet Russia to Iran, tried to issue the revolution, the political, economic and social situation in Iran was not suitable for this. If we consider that there are not only Russian forces but also the British in Iran and that the Central dominance in Tehran is supported by this State, we will understand the reasons why the Bolsheviks were not successful in a country where there was no infrastructure for the socialist revolution. It was possible to do this only by military force. However, the lack of a single idea about the events in Iran in the Soviet administration was one of the main reasons why the Bolsheviks could not hold on in Iran. The punishment for not continuing this struggle in the way they envisaged is also one of the reasons for the failure.